

Maria Chodkowska,
UMCS Lublin,
mchodko@onet.eu
Zdzisław Kazanowski,
UMCS Lublin,
zak@interia.pl

Konsekwencje polskiej transformacji w percepcji dwóch pokoleń Polaków

The Consequences of Poland's transformation in the perception of two generations of Poles

Streszczenie:

Przedmiotem tego artykułu jest percepcja jednej z najistotniejszych zmian dla narodu polskiego, jaką była transformacja ustrojowa po roku 1989. W opracowaniu uwzględniono różnice pokoleniowe w ocenie konsekwencji tej zmiany dla różnych obszarów uczestnictwa społecznego: funkcjonowania indywidualnego, życia narodu polskiego i losów świata. Dla badań własnych opracowana została oryginalna procedura z autorskim narzędziem badawczym. Przebadano ogółem 490 osób, w tym 245 dorosłych oraz 245 ich dzieci uczęszczających do szkół ponadpodstawowych. W analizie uwzględniono zarówno różnice pokoleniowe w zakresie percepcji natężenia konsekwencji zmiany, jak i jej wartości, dodatniej lub ujemnej, w zależności od negatywnej bądź pozytywnej oceny wpływu. Analizę wyników badań poprzedza wprowadzenie przybliżające pojęcie zmiany społecznej jako przedmiotu analizy nauk społecznych.

Słowa kluczowe: zmiana społeczna, pokolenie, polska transformacja

Summary:

The subject of this article is the perception of one of the most significant changes that the Polish nation has experienced, i.e. Poland's transformation after 1989. This article takes into consideration generation gaps while evaluating the changes in different spheres of social activity, like individual functioning, life of the Polish nation and the lot of the world. For the purpose of our research, an original and unique procedure provided with the authorial research device has been created. In total 490 people were examined, including 245 adults and their 245 children who had left primary school. The analysis takes into account generation gaps in the perception of the intensity of the changes' consequences, as well as their value, positive or negative, depending on the actual estimation of the influences. The analysis of the outcome of the research is preceded by an introduction presenting the notion of social change as a subject of social science analysis.

Keywords: social change, generation, Poland's transformation

1. Uwagi wstępne

Każda żywa struktura dąży do rozwoju, postępu. Dotyczy to zarówno indywidualnego organizmu, małych grup, dużych społeczeństw i ich instytucji, jak i całych cywilizacji. Dokonywanie się rozwoju możliwe jest tylko poprzez zmianę, natomiast nie oznacza to, że każda zmiana generuje rozwój. Zmiana niekorzystna dla organizmu indywidualnego bądź społecznego przyczynia się do jego regresu, natomiast zmiana oznaczająca rozwój struktur w kierunkach społecznie pożądanых¹ nazywana jest w socjologii postępow, progresją. Postęp w społeczeństwach, tak w jego małych grupach jak i dużych strukturach, dokonuje się zawsze poprzez zmianę społeczną, stąd dla diagnozowania rozwoju społeczeństwa jak i prognozowania kierunków tego rozwoju ważne są analizy dotyczące czynników zmian społecznych. Jednym ze sposobów osiągnięcia takich celów jest poznawanie percepcji jednostek i grup żyjących w środowiskach doświadczających takich zmian.

Zmiana społeczna dotyczy struktur społecznych, natomiast jednostki mają większe lub mniejsze znaczenie w jej powstawaniu. W socjologii pod pojęciem tym rozumie się różnicę pomiędzy stanem systemu społecznego (grupy, organizacji) w jednym momencie czasu i stanem tego samego systemu w innym momencie czasu². Zatem rozwój społeczny jest czymś innym niż społeczny rozwój jednostkowy³, bowiem dotyczy odrębnych struktur, rządzących się prawami specyficznymi dla życia zbiorowego ludzi.

Zmiany społeczne stanowią efekt działania różnych czynników, dokonują się pod wpływem oddziaływań środowiska naturalnego, wytworów kultury, znajdujących odzwierciedlenie w odkryciach, wynalazkach, czy dyfuzjach, a zwłaszcza pod wpływem rozwoju nauki i techniki, przy czym czynniki kulturowe mają charakter jednostkowy bądź grupowy. Rozwój kultury, nauki i techniki jest konsekwencją działań ogólnoludzkich, to jest działań ogółu populacji żyjącej w danym miejscu i czasie. Niektórzy z ludzi, w działaniach indywidualnych bądź zespolonych działaniach grupowych wnoszą szczególnie duży wkład w zmiany generujące rozwój poprzez swoją ponadprzeciętną aktywność opartą na szczególnych predyspozycjach, m.in. do zespalania jednostek wokół

¹ Według P. Sztompki (P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2010, s. 440) rozwój jest procesem o kierunku pozytywnym a kierunkowa sekwencja wyznaczających go zmian społecznych jest uruchamiana poprzez mechanizmy wewnątrzsystemowe.

² P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2010, s. 453.

³ Np. w psychologii czy pedagogice mówi się o rozwoju społecznym jako jednej z płaszczyzn rozwoju jednostkowego (obok rozwoju poznawczego, emocjonalnego, czy fizycznego).

określonej idei. W tym znaczeniu socjologowie przyjmują, że przyczyną zmian społecznych staje się działalność ludzka: indywidualna i grupowa⁴.

Jak pisze Norman Goodman, zmiany nie zachodzą bez powodu i najczęściej zależą od wielu czynników⁵. W życiu społecznym obserwujemy współwystępowanie i współoddziaływanie wielu zarówno indywidualnych jak i grupowych czynników zmiany. Są one przedmiotem zainteresowania socjologów, dla których zmiana jest na tyle istotną kategorią analityczną, iż wyznacza zakres odrębnej teorii socjologicznej – określanej jako socjologia zmiany społecznej⁶.

W każdym społeczeństwie w sposób mniej lub bardziej gwałtowny dokonuje się zmiana społeczna. Historia społeczeństwa polskiego odnotowała wiele zmian kompleksowych i dogłębnych, przy czym ich częstość w ubiegłym stuleciu była tak duża, że można by wiek XX określać wiekiem polskich transformacji. Pierwsza z takich gwałtownych zmian miała miejsce pod koniec drugiej dekady, druga zapoczątkowała dekadę ostatnią. Pierwsza zastała polską socjologię rozwiniętą jeszcze w bardzo słabym stopniu, ostatnia przypadła na czas intensywnych osiągnięć w budowaniu teorii i doskonaleniu warsztatów badawczych. Możliwości eksploracyjne oraz świadomość olbrzymiej wagi transformacji roku 1989 skupiły uwagę wielu ośrodków społecznych i reprezentujących ich badaczy. Już w okresie pierwszej dekady ukazały się liczne opracowania diagnozujące kompleksowo nową sytuację gospodarczo-polityczną i społeczną oraz prognozujące dalsze konsekwencje transformacji. Socjologowie początkowo śledzili zarówno tworzenie się struktur nowego porządku jak i zachowania ludzi w różnym stopniu adaptujących się do tych zmian, przy czym w pierwszych latach skupili uwagę przede wszystkim na szansach budowania demokracji i gospodarki wolnorynkowej, natomiast podmiotowy wymiar nowego ładu był postrzegany jako mniej ważny niż jego instytucjonalne struktury, tym bardziej, że społeczeństwo wydawało się być obszarem niepewnym, słabo przygotowanym do sprostania wymogom nowych struktur. Diagnozowano trudności adaptacyjne oraz „obserwowano mechanizmy uczenia się przez ludzi nowych sposobów postępowania, które opierały się na regułach racjonalności sytuacyjnej. Z czasem socjologowie w coraz większym stopniu skupiali się na kwestiach podmiotowości społeczeństwa, znaczeniu jego udziału w kształtowaniu dyskursu publicznego, na lepszym rozumieniu jego rzeczywistych motywacji i zachowań. Transformacja ustrojowo-gospodarcza zmieniła realia życia wszystkich kategorii społeczeństwa polskiego, jednak w nierówny

⁴ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2006, s. 66-67.

⁵ N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Poznań 2001, s. 337.

⁶ Zob. P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.

sposób, tzn. jedne stały się wielkimi wygranymi, inne bezpowrotnie utraciły szansę na lepszą jakość życia. Kolejne lata nie niwelowały nowych podziałów nierówności, przeciwnie konsekwencje pogłębiały się, przy czym następowało ich przenoszenie na następne pokolenia.

Od 1989 roku upłynęło już blisko 30 lat. Prezentowane opracowanie zawiera empiryczną analizę percepcji zmiany społecznej określanej jako polska transformacja ustrojowa. Przyjmujemy, że czynnikiem tak rozumianej zmiany jest grupowa działalność Polaków, bowiem jakkolwiek wkład niektórych jednostek w tę działalność był i jest nadal mocno eksponowany, to jednak nie byłaby ona możliwa bez współdziałania milionów osób odczuwających potrzebę zmiany i gotowych do wspierania działań prowadzących do jej osiągnięcia. Także wówczas, kiedy wspieranie to wymagało osobistych wyrzeczeń: rezygnacji z szans awansu zawodowego, osiągnięcia korzyści materialnych, a nawet mierzenia się z zagrożeniem utraty dóbr najwyższej cenionych: podstaw egzystencji materialnej rodziny i wolności osobistej. Długi okres walki, rosnący dużo nadziei ale i niepewności nasilał solidarność społeczną. Przełom roku 1989 dawał niemal powszechne poczucie zwycięstwa nad reżimem i jednocześnie przeświadczenie, że radykalna zmiana szybko rozwiąże ważne problemy Polski i Polaków. Początkowo trudności kompensował entuzjazm dla nowych idei niosących obietnicę nowych szans, z czasem realia konkurencyjności ekonomicznej uświadamiały, że demokracja ma swoją cenę, za którą płaci znaczna część społeczeństwa. W okresie tych 30 lat pokolenie zmiany transformacyjnej przeszło przez wiele doświadczeń, także bardzo trudnych. Ponadto świadomość społeczno-polityczną uzyskały już kolejne pokolenia młodych Polaków, w związku z czym warto sprawdzać jaka jest obecna percepcja tamtej zmiany zarówno w świadomości tych, którzy ją przed trzydziestu laty tworzyli, jak i młodych Polaków, których socjalizacja przebiegała w realiach posttransformacyjnych.

2. Założenia metodologiczne badań własnych

Koncepcja prezentowanych badań odwołuje się do teorii zmiany społecznej. Przedmiotem diagnozy jest percepcja konsekwencji tej zmiany nazwanej polską transformacją ustrojową. Uwzględniona została zarówno percepcja pokolenia, które uczestniczyło w jej kreowaniu bądź przynajmniej dokonywaniu się, jak i pokolenia, dla którego zmiana ta jest tylko zdarzeniem czy procesem historycznym, znanym w większym bądź mniejszym stopniu wyłącznie z przekazów pośrednich. Badania zostały zrealizowane w paradygmacie pozytywistycznym, co

wyznacza kwantytatywny charakter analiz. Jak pisze T. Pilch „w badaniach ilościowych cel badań jest wyraźnie określony przed ich rozpoczęciem”⁷. W związku z tym za cel podjętych badań przyjęto opisanie różnic międzypokoleniowych w zakresie percepcji konsekwencji transformacji w Polsce. Problem badawczy, zgodnie z przyjętą procedurą, miał charakter diagnostyczny i został wyrażony za pomocą pytania: Jakie różnice w percepcji konsekwencji polskiej zmiany ustrojowej po 1989 roku dla życia osobistego, kraju i świata, występują między dwoma pokoleniami Polaków: rodziców i ich dzieci?

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, która pozwoliła na zgromadzenie wiedzy odnoszącej się do badanego zjawiska w postaci opinii wyrażanych na jego temat. Techniką badawczą była ankieta a narzędziem kwestionariusz zawierający wyskalowane listy twierdzeń odnoszących się do różnych obszarów konsekwencji zmiany społecznej.

W doborze grupy badanej posłużono się dwoma kryteriami. Pierwszym było pełnienie roli pracownika socjalnego. Taki wybór wynikał z faktu, iż pracownicy socjalni należą do grup zawodowych, mających stosunkowo duże możliwości oddziaływania na konsekwencje zmiany społecznej. Do obowiązków konstytuujących ich rolę zawodowe przypisane jest przeciwdziałanie negatywnym konsekwencjom zmian zagrażających marginalizacją i wykluczeniem jednostek, grup i całych społeczności nie radzących sobie z sytuacjami trudnymi, wygenerowanymi przez zmianę o różnym natężeniu, a zwłaszcza przez kryzys, rozumiany jako zmiana gwałtowna.

Drugie kryterium uwzględnione w dokonanej analizie to wiek osób percypujących zmianę, a ściślej – pokoleniowość wyznaczana wiekiem życia.

Kierując się dwoma powyższymi kryteriami doboru populacji, znajdującymi uzasadnienie w przedmiocie analizy, przeprowadzono badania w grupie pracowników socjalnych reprezentujących różne regiony Polski oraz w grupie ich dzieci – uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

W badaniach uczestniczyło 245 rodziców (w tym 181 matek oraz 64 ojców) oraz ich dziecko uczęszczające do szkoły ponadgimnazjalnej (177 dziewcząt i 68 chłopców). W sumie badania objęły 490 osób. Średnia wieku życia rodziców wynosiła 45,05 natomiast średnia wieku życia badanej młodzieży, to 17,37.

Badani reprezentowali trzy typy środowiska zamieszkania: wieś (93 rodziny – 37,96%), małe miasto (90 rodzin – 36,73%) i duże miasto powyżej 50 tys. mieszkańców (62 rodziny – 25,31%). Rodzice posiadali najczęściej wykształcenie wyższe (153 osoby – 62,45%). Pozostała część legitymowała się wykształce-

⁷ T. Pilch: *Strategia badań ilościowych*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańsk 2010, s. 66.

niem średnim (90 osób – 36,73%). Dwie osoby (0,82%) nie udzieliły informacji na ten temat.

3. Konsekwencje zmiany społecznej wywołanej polską transformacją ustrojową w percepcji dwóch grup pokoleniowych: rodziców i ich dorastających dzieci

Przed rokiem 1989 w Polsce społeczeństwo było podzielone, ale w sposób nierównomierny. Zdecydowana większość robotników, inteligencji i młodzieży wypowiadała się przeciwko ograniczeniom swobód obywatelskich i zależności Polski od Rosji (wówczas ZSRR), natomiast stosunkowo mniej liczne kręgi skupione wokół ówczesnej władzy, korzystające z określonych przywilejów, gotowe były tych przywilejów bronić. Jednocześnie jednak powszechna była świadomość głębokiego kryzysu ekonomicznego całego Bloku Wschodniego, co było postrzegane nie tylko przez narody, ale i przez przywódców partii komunistycznych tych krajów, także Polski, jako nieuchronna szansa bądź ryzyko zmiany. Mocna i dobrze zorganizowana opozycja, znajdująca oparcie w „papieżu znad Wisły” dawała Polakom szansę na stanie się liderem tej zmiany, od której oczekiwano bardzo wiele w odniesieniu tak do warunków prawno-ustrojowych jak i ekonomicznych. Realizacja tych oczekiwań była bardzo różna, podobnie jak jej oceny zmieniające się w czasie społecznym⁸, stąd ważnym czynnikiem diagnoz dotyczących tej kwestii jest przynależność pokoleniowa grup oceniających. W poniższej tabeli przedstawione zostały dane dotyczące oceny konsekwencji polskiej transformacji, formułowanej przez dwa pokolenia – pracowników socjalnych, dorastających w czasach walki o tę zmianę oraz pokolenia ich dzieci, znających realia sprzed 1989 roku tylko z przekazów pośrednich. W analizie uwzględniono ponadto kryterium bliskości-oddalenia różnych kręgów ich środowiska życia, tj. dokonano diagnozy percepcji znaczenia transformacji ustrojowej w Polsce nie tylko dla siebie i własnej rodziny, ale także swojej miejscowości, kraju i świata.

⁸ Czas społeczny jest tu rozumiany jako sieć „relacji odzwierciedlających, ale także kształtujących szczególne, temporalne zależności między zjawiskami, zdarzeniami czy działaniami społecznymi”, P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2010, s. 475.

Tabela 1. Przynależność pokoleniowa a ocena konsekwencji upadku komunizmu w Polsce w wybranych obszarach wpływu

Obszar	Pokolenie rodziców		Pokolenie dzieci		M1-M2	Test F	Test T
	M1	SD1	M2	SD2			
Życie osobiste	2,03	2,15	1,42	2,03	0,62	0,408	0,001
Rodzina	2,01	2,21	2,08	2,04	-0,07	0,215	0,730
Zamieszkiwana miejscowość	1,82	1,93	1,92	1,92	-0,10	0,958	0,590
Polska	2,94	1,99	3,09	1,95	-0,16	0,760	0,388
Świat	2,60	1,69	2,31	1,88	0,28	0,103	0,085
Kościół polski	2,57	2,07	2,20	2,04	0,38	0,839	0,047
Kościół na świecie	1,90	1,87	1,51	1,87	0,39	0,964	0,024
Nauka w Polsce	2,30	1,76	2,01	1,81	0,29	0,679	0,075
Nauka na świecie	1,83	1,73	1,41	1,82	0,42	0,419	0,010
Polityka w Polsce	2,92	2,17	3,02	2,09	-0,09	0,566	0,638
Polityka na świecie	2,30	1,79	2,12	1,96	0,18	0,158	0,304
Kultura w Polsce	2,56	1,80	2,33	2,01	0,23	0,096	0,184
Kultura na świecie	1,96	1,71	1,59	1,82	0,37	0,323	0,024

Dane umieszczone w tabeli obrazują natężenie wpływu czynnika zmiany społecznej określonego jako „transformacja ustrojowa” w percepcji dwóch pokoleń Polaków. Natężenie to mierzone było na skali dwubiegunowej (od +5 do -5), przy czym cyfry (+ 5) i (- 5) oznaczały największe natężenie wpływów, pozytywnych lub negatywnych, a cyfry (-1) i (+ 1) – natężenie najniższe. Osoby zaznaczające na skali cyfrę zero stwierdzały brak wpływu transformacji ustrojowej w Polsce na własne życie bądź określone obszary tworzące bliższe i dalsze kręgi swojego uczestnictwa społecznego.

Uzyskane wyniki pokazują, że wszystkie średnie wartości natężenia wpływu czynnika „polska transformacja ustrojowa” mają znak dodatni, zatem zarówno badani pracownicy socjalni jak i ich dzieci postrzegają ten czynnik jako zdarzenie o konsekwencjach pozytywnych dla siebie, własnej rodziny, swojej miejscowości, Polski i świata, a także Kościoła na świecie i w Polsce, polityki polskiej i światowej oraz polskiej i światowej kultury. Najwyższe natężenie wpływu analizowany czynnik zmiany uzyskał w pokoleniu rodziców dla: Polski (M1 = 2,94) i polskiej polityki (M1 = 2,92), a najniższe dla struktur ogólnoswiatowych: kościoła na świecie, nauki światowej, światowej polityki i kultury. Jednocześnie jednak wskaźnik uzyskany dla świata jako takiego, bez wydzielenia jego struktur, jest stosunkowo wysoki (M1 = 2,60). Wysoko badani ocenili ponadto wpływ transformacji ustrojowej na swoje życie osobiste (M1 = 2,03), a nisko – na rozwój własnej miejscowości (M1 = 1,82). Z kolei młodzież zdecydowanie największy

wpływ transformacji ustrojowej w Polsce upatruje w losach kraju ($M2 = 3,09$) oraz kształtowaniu się polskiej polityki ($M2 = 3,02$), a najmniejszy – na życie osobiste, losy kościoła na świecie, światowej nauki i kultury.

Największą różnicę (na poziomie $p < 0,001$) stwierdzono pomiędzy badanymi pokoleniami w odniesieniu do oceny wpływu transformacji ustrojowej w Polsce na życie osobiste. Różnica ta oznacza, iż dorośli, w większym stopniu niż pokolenie ich dzieci, pozostają pod wpływem przekonania, że transformacja pozytywnie zmieniła ich życie.

Różnicę pomiędzy pokoleniami na poziomie istotności statystycznej lub zbliżonym uzyskano również w odniesieniu do ocen natężenia wpływu polskiej transformacji na Kościół, zarówno polski jak i światowy, przy czym wyższe średnie w obydwu grupach odnosiły się do kościoła polskiego. Znaczące różnice pokoleniowe na poziomie istotności statystycznej stwierdzono ponadto w odniesieniu do oceny wpływu transformacji ustrojowej w Polsce na naukę i kulturę na świecie, przy czym w obydwu przypadkach większe znaczenie analizowanemu czynnikowi przypisywało pokolenie osób starszych.

Prezentowane wyżej średnie wyniki ocen uzyskane dla porównywanych grup nie dostarczają informacji na temat, jaki jest udział w każdej z nich osób zadowolonych i niezadowolonych z konsekwencji polskiej transformacji ustrojowej. Kolejna tabela dostarcza takich informacji, grupując uzyskane oceny w trzech kategoriach: oceny pozytywne, neutralne, i negatywne.

Tabela 2. Przynależność pokoleniowa a znak oceny konsekwencji upadku komunizmu w Polsce w wybranych obszarach wpływu

Obszar	Pokolenie dzieci								Pokolenie rodziców							
	ocena negatywna		ocena neutralna		ocena pozytywna		brak odpowiedzi		ocena negatywna		ocena neutralna		ocena pozytywna		brak odpowiedzi	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	7	2,86	114	46,53	121	49,39	3	1,22	22	8,98	40	16,33	182	74,29	1	0,41
2	6	2,45	68	27,76	168	68,57	3	1,22	22	8,98	45	18,37	176	71,84	2	0,82
3	7	2,86	59	24,08	175	71,43	4	1,63	15	6,12	55	22,45	174	71,02	1	0,41
4	6	2,45	18	7,35	216	88,16	5	2,04	13	5,31	17	6,94	214	87,35	1	0,41
5	4	1,63	44	17,96	192	78,37	5	2,04	3	1,22	31	12,65	209	85,31	2	0,82
6	9	3,67	53	21,63	176	71,84	7	2,86	17	6,94	29	11,84	198	80,82	1	0,41
7	8	3,27	97	39,59	134	54,69	6	2,45	9	3,67	66	26,94	169	68,98	1	0,41
8	5	2,04	60	24,49	174	71,02	6	2,45	9	3,67	41	16,73	194	79,18	1	0,41
9	4	1,63	101	41,22	134	54,69	6	2,45	3	1,22	68	27,76	173	70,61	1	0,41
10	8	3,27	27	11,02	204	83,27	6	2,45	13	5,31	22	8,98	209	85,31	1	0,41
11	8	3,27	50	20,41	181	73,88	6	2,45	3	1,22	39	15,92	202	82,45	1	0,41

12	7	2,86	50	20,41	182	74,29	6	2,45	8	3,27	31	12,65	205	83,67	1	0,41
13	3	1,22	94	38,37	142	57,96	6	2,45	3	1,22	57	23,27	183	74,69	2	0,82

Obszary: 1 - życie osobiste, 2 - rodzina, 3 - zamieszkiwana miejscowość, 4 - Polska, 5 - świat, 6 - kościół polski, 7 - kościół na świecie, 8 - nauka w Polsce, 9 - nauka na świecie, 10 - polityka w Polsce, 11 - polityka na świecie, 12 - kultura w Polsce, 13 - kultura na świecie

Pokolenie rodziców w zdecydowanej większości formułowało pozytywne oceny konsekwencji transformacji ustrojowej w Polsce dla wszystkich obszarów możliwych wpływów, począwszy od funkcjonowania osobistego, do zmian w strukturach światowych. W niemal wszystkich tych zakresach oceny pozytywne przekroczyły 70%, w jednym, tj. przy ocenie wpływu transformacji ustrojowej na zmiany w kościele światowym – zbliżyły się do tego poziomu (68,98%). Najczęściej oceny pozytywne dorośli formułowali w odniesieniu do ogólnie rozumianych zmian w Polsce (87,35%) i na świecie (85,31%), w polskiej polityce (85,31), w światowej polityce (82,45%) i w polskiej kulturze (83,67%). Brak wpływu w tej grupie wyrażany były stosunkowo rzadko, a oceny negatywne – wręcz sporadycznie. Znaczenia polskiej transformacji najczęściej badani pracownicy socjalni nie dostrzegali dla światowej nauki (27,76%), światowego kościoła (26,94%) i światowej kultury (23,27%), ale i dla własnej miejscowości (22,45%). Natomiast najczęściej respondenci z tej grupy wskazali jej negatywne konsekwencje dla własnego życia i dla własnej rodziny (po 8,98% wskazań).

Badana młodzież, podobnie jak ich rodzice, rzadko ocenia negatywnie konsekwencje zmian wywołanych transformacją. Najczęściej w odniesieniu do zmian w światowym kościele oraz polityce: polskiej i światowej, ale w żadnym z tych obszarów liczba wskazań negatywnych nie osiągnęła poziomu 4%. Natomiast bardziej typowe dla młodzieży jest niedostrzeganie jakichkolwiek zmian w wyniku transformacji ustrojowej w Polsce. Najczęściej takie stanowisko badani zaprezentowali w odniesieniu do życia osobistego (46,53%) oraz światowego kościoła (39,59%) i światowej kultury (38,37%). Najmniej takich ocen młodzieży dotyczyło ogółu zmian w Polsce (7,35%), przy czym w tym zakresie nie odbiegają oni w swych ocenach od opinii rodziców (6,94%), a w obydwu badanych grupach konsekwencje transformacji ustrojowej w Polsce dla tego obszaru wpływów są najczęściej oceniane zdecydowanie pozytywnie.

4. Uwagi końcowe

Transformacja ustrojowa w Polsce z 1989 roku to czynnik zmiany społecznej o szczególnym znaczeniu dla społeczeństwa zarówno ze względu na rozległość i doniosłość konsekwencji, jak i udział narodu w konstruowaniu tej zmiany, rozłożony w czasie, obejmujący coraz liczniejsze kręgi opozycjonistów i coraz bardziej radykalne działania wyrażające sprzeciw wobec starego porządku, niezgodnego z potrzebami i oczekiwaniami społeczeństwa. Można przyjąć, że konstruowanie tego czynnika zmiany społecznej obejmuje kilka pokoleń, a korzeniami sięga zrywów wolnościowych z roku 56, 68, 70, przy czym może być porównywalne z takimi czynnikami zmiany społeczno-kulturowej jak zjednoczenie Polski Dzielnicowej, odzyskanie niepodległości po I wojnie światowej, a nawet Chrzest Polski. Każdy z tych czynników zmiany stwarzał nową rzeczywistość: polityczną, gospodarczą, kulturową, religijną i społeczną.

W naszych badaniach uwzględniliśmy percepcję konsekwencji polskiej zmiany ustrojowej w ocenie dwóch pokoleń: dorosłych pracowników socjalnych oraz ich dzieci – młodzieży uczęszczającej do szkół ponadgimnazjalnych. Na podstawie dokonanej analizy sformułowane zostały następujące wnioski:

- 1) Transformacja ustrojowa w Polsce po blisko trzydziestu latach jest postrzegana jako zmiana pozytywna, zarówno przez dorosłych pracowników socjalnych jak i pokolenie ich dzieci, o czym świadczy fakt, iż wszystkie wartości średnie uzyskane na podstawie badania za pomocą skali dwustronnej diagnozującej wybrane obszary życia społecznego w Polsce i na świecie - były dodatnie.
- 2) Największe znaczenie polskiej transformacji badani pracownicy socjalni dostrzegają dla kraju jako całości i polskiej polityki w szczególności, a najmniejsze – dla struktur ogólnoswiatowych (nauki, kultury, polityki). Również młodzież zdecydowanie największy wpływ tej zmiany upatruje w losach kraju, zwłaszcza w obszarze polskiej polityki a najmniejszy – dla życia osobistego i światowych struktur.
- 3) Największą różnicę (na poziomie $p < 0,001$) stwierdzono pomiędzy badanymi pokoleniami w odniesieniu do oceny wpływu polskiej transformacji na życie osobiste. Różnica ta oznacza, iż dorośli, w większym stopniu niż pokolenie ich dzieci, są przekonani, że transformacja ustrojowa w Polsce pozytywnie zmieniła ich życie. Takie wyniki najprawdopodobniej stanowią konsekwencję faktu, iż młodzi nie doświadczali osobiście przemian dokonujących się w początkach

lat 90., mogli tylko na podstawie dostępnych przekazów wyobrażać sobie własne życie w warunkach struktur społeczeństwa PRL-u, zdominowanego rządami jednej partii komunistycznej, o scentralizowanej gospodarce i zamkniętych granicach. Jednak uzyskane wyniki wskazują, że takie wyobrażenia są mniej znaczące dla pozytywnej oceny zmiany niż osobiste doświadczenia pokolenia starszego.

- 4) Różnicę pomiędzy pokoleniami na poziomie istotności statystycznej lub zbliżonym uzyskano również w odniesieniu do natężenia wpływu transformacji ustrojowej w Polsce na Kościół, zarówno polski jak i światowy, przy czym wyższe średnie w obydwu grupach odnosiły się do kościoła polskiego. Można to tłumaczyć także bezpośrednimi doświadczeniami pokolenia starszego w przeżywaniu ograniczeń swobód religijnych, dyskryminowania osób ujawniających przynależność do Kościoła Katolickiego i niechętnych praktykom sekularyzacyjnym, stanowiącym jedno z najważniejszych ideologicznych założeń byłej partii komunistycznej i rządzonego przez nią państwa.
- 5) Znaczące różnice pokoleniowe na poziomie istotności statystycznej stwierdzono także w odniesieniu do oceny wpływu transformacji ustrojowej w Polsce na naukę i kulturę na świecie, przy czym w obydwu przypadkach większe znaczenie analizowanemu czynnikowi przypisywało pokolenie osób starszych. Wskazuje to na większy realizm młodych i jednocześnie większą skłonność starszych do idealizowania znaczenia polskich przemian dla świata, jako przemian, które stanowiły bardzo ważne tło społecznej biografii tych ostatnich. Otwarcie granic Polski może być przez nich kojarzone z przenikaniem osiągnięć polskiej nauki, a także wartości i wzorów kultury do cywilizacji ogólnoswiatowej.
- 6) Dorośli Polacy, którzy pamiętają czasy PRL-u, zdecydowanie częściej pozytywnie oceniają koniec tamtej epoki, przy czym bardziej skłonni są oni dostrzegać pozytywne konsekwencje minionych zdarzeń w obszarach bardziej od nich oddalonych (w świecie i kraju) niż w bliższych (osobistego funkcjonowania, własnej rodziny, własnej miejscowości). Można na tej podstawie sądzić, że są dumni z polskich dokonań po roku 1989 i lat bezpośrednio poprzedzających tamte zdarzenia. Wierzyli kiedyś i nadal chcą wierzyć w znaczenie polskiego zrywu narodowego dla korzystnych przemian zarówno kraju jak i świata, nawet wówczas, kiedy takich konsekwencji nie do-

strzegają w swoim najbliższym środowisku wyznaczanym poprzez warunki funkcjonowania osobistego, rodzinnego i lokalnego.

- 7) Optymizmu i poczucia dumy z dokonań transformacji politycznej nie podziela już w takim stopniu pokolenie młodych Polaków. Wprawdzie i w tej grupie dominują oceny pozytywne, ale nie w tak powszechnym stopniu jak w pokoleniu ich rodziców. W odniesieniu do życia osobistego, oceny pozytywne młodzieży zaledwie zbliżają się do poziomu 50%, podczas gdy w pokoleniu rodziców przewyższają poziom 74%. Nieznacznie oceny te w grupie młodzieży przekroczyły poziom 50% w odniesieniu do obszarów światowej nauki i światowego kościoła, natomiast oceny ich rodziców w tych zakresach osiągały poziom 70%. Tutaj także zaznaczył się większy realizm młodzieży, oparty na obserwacjach struktur także bardziej odległych (podróże, Internet), przy jednoczesnym braku sentymentów do zdarzeń, które nie stanowią części ich osobistego doświadczenia.
- 8) Badana młodzież, podobnie jak ich rodzice, rzadko ocenia negatywnie konsekwencje transformacji ustrojowej w Polsce - w żadnym z badanych obszarów liczba wskazań negatywnych nie osiągnęła poziomu 6%. Analiza ich wypowiedzi wykazała, że najczęściej konsekwencje negatywne transformacji uczniowie wiązali ze zmianą sytuacji bytowej Polaków oraz zmianą stosunków międzyludzkich (w granicach 5,5%) a najrzadziej – ze zmianą wiedzy Polaków (poniżej 2%) oraz zmianą ich moralności (2%). Natomiast w pokoleniu rodziców negatywna ocena przekroczyła 10% w obszarach zmiany sytuacji bytowej Polaków, ich moralności, religijności, tolerancyjności oraz zmiany stosunków międzyludzkich, natomiast najmniej takich wskazań dotyczyło wiedzy Polaków i ich życiowej aktywności (poniżej 5%). Zatem dorośli zdecydowanie częściej formułowali oceny negatywne w stosunku do konsekwencji transformacji ustrojowej w swoim kraju i dotyczy to wszystkich uwzględnionych obszarów wpływu, natomiast młodzież była bardziej skłonna do demonstrowania swojej obojętności wobec tych kwestii. Brak dostrzegania zmian będących rezultatem transformacji ustrojowej w tej grupie osiągał wartości zbliżające się nawet do 50%.

Na zakończenie analizy warto jeszcze podkreślić, że polska transformacja ustrojowa należy do tych czynników zmiany społecznej, które dotyczyły bezpośrednio całego społeczeństwa polskiego, a pośrednio także innych kra-

jów, zwłaszcza zlokalizowanych na Wschodzie Europy. Dokonujące się wówczas przeobrażenia polityczno-ustrojowe zaznaczyły się we wszystkich sferach funkcjonowania Polaków: ekonomicznej, politycznej, kulturalnej, religijnej, rodzinnej, osobowościowej. Jak każda zmiana społeczna, transformacja spowodowała zróżnicowane skutki dla jednostek i grup, które znalazły się w obszarze jej oddziaływań: jedni gromadzili szybko duże majątki, co zwiększało szanse awansu ekonomiczno-społecznego także dla ich dzieci, inni tracili zatrudnienie i związane z nim podstawy egzystencji materialnej dla siebie i swoich bliskich. Transformacja była więc dla jednych Polaków szansą na uzyskanie pozycji ponadprzeciętnych, a dla innych – realnym zagrożeniem pozycji uprzednio posiadanych. Wyniki prezentowane w tym opracowaniu dotyczyły tylko jednej grupy społeczno-zawodowej, tworzonej przez osoby posiadające względnie pewne zatrudnienie zabezpieczające potrzeby bytowe własne i posiadanych rodzin. Z pewnością warto by zatem wyniki te zweryfikować w grupach, które po transformacji znalazły się w sytuacji szczególnie trudnej: bezrobotnych, żyjących w ubóstwie, tak w mieście jak i na wsi, w tym zwłaszcza w osadach po byłych PGR-ach.

Bibliografia

Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2006.

Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Poznań 2001.

Kolasa – Nowak A., *Transformacja systemowa w interpretacjach polskich socjologów*, „Proncipia”, 2012, Tom LVI.

Krüger H. H., *Metody badań w pedagogice*, Gdańsk 2007.

Marody M., *Jak daleko stąd, jak blisko... do kapitalizmu*, w: *Oswajanie rzeczywistości. Między realnym socjalizmem a realną demokracją*, red. M. Marody, Warszawa 1996.

Morawski W., *Instytucjonalni aktorzy w działaniu: między władzą a polityką*, w: *Stosunki przemysłowe w Polsce. Studium czterech przypadków*, red. M. Fedorowicz, W. Kozak, W. Morawski, Warszawa 1995.

Pilch T., *Strategia badań ilościowych*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańsk 2010.

Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2010.

Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.

Wódz K., *Kwestie społeczne – dialog – współzrządzenie: przyczynek do analizy dyskursu publicznego w Polsce*, w: *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska - Europa - świat*, red. W. Wesołowski, J. Włodarek, Warszawa 2005.